

De invloed van onderwijs en gezinssituatie op arbeidsmarktsucces

Charlotte Büchner, Wendy Smits en Rolf van der Velden

In het project Langetermijneffecten van onderwijs werken CBS en ROA gezamenlijk aan het in kaart brengen van de effecten van onderwijs op verschillende domeinen van de levensloop. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een koppeling tussen enerzijds de onderwijscohort-studies en anderzijds de registerdata van het Sociaal Statistisch Bestand. In de voorliggende studie zullen we een analyse maken van de langetermijneffecten van het onderwijs op de kans op werk en inkomen. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de effecten van individuele kenmerken, zoals opleidingsniveau, opleidingsrichting, herkomst, cognitieve vaardigheden en sociale hulpbronnen, maar ook naar de gezinssituatie: de burgerlijke staat, het aantal kinderen en het loon van de partner.

The project long term effects of education, a cooperation of Statistics Netherlands and the Research Centre for Education and the Labour Market (ROA), aims to describe the impact of education on different aspects of the socio-economic life course. For our analysis we make use of the Secondary Education Pupil Cohorts enriched by register data on the labour market position, income situation and family composition of the Social Statistical Database (SSB). In this study we analyse the long term impact of education on the chance to have a paid job and on earnings. Besides individual characteristics such as the level of education, field of study, ethnicity, cognitive skills and social capital, we also include variables on the family situation such as the marital status, number of children and the earnings of the partner.

Inleiding

In het project *Langetermijneffecten van Onderwijs*¹⁾ worden de effecten van onderwijs op verschillende domeinen van de levensloop in kaart gebracht. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een koppeling tussen de Onderwijscohorten (VOCL) en de registerdata van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). In deze bijdrage zullen we een analyse maken van de langetermijneffecten van het onderwijs op de kans op werk en het inkomen van dertigers.

De studie bouwt voort op een eerdere analyse van Traag et al. (2006). Daarin is nagegaan wat het effect is van opleiding en andere persoonskenmerken op het arbeidsmarktsucces van mensen die op dat moment 33 jaar waren. Uit deze analyse bleek

¹⁾ Het project *Langetermijneffecten van onderwijs* is een samenwerkingsproject tussen CBS en ROA in het kader van het CBS speerpunt Sociale dynamiek en uitbreiding Arbeidsrekeningen.

dat nog geen 20 procent van de loonverschillen tussen dertigers verklaard kon worden door het opleidingsniveau, de opleidingsrichting, de herkomst, cognitieve vaardigheden en sociale hulpbronnen.

De kans op een baan laat zich nog moeilijker verklaren. Dit betekent dat er nog andere factoren moeten zijn die verschillen in arbeidsmarktsucces verklaren. Zo'n factor is de gezinssituatie. Het hebben van een partner en kinderen is een belangrijke determinant voor het arbeidsaanbod. De eigen verdien capaciteit is van belang voor het arbeidsaanbod, maar ook die van de partner, evenals de opvattingen over kinderopvang en de kosten die daaraan verbonden zijn (Ooms et al. 2000).

Verwacht mag worden dat de relatie tussen de gezinssituatie en arbeidsmarkt-succes verschilt tussen mannen en vrouwen. De (economische) opbrengsten van een huwelijk verschillen immers vaak tussen mannen en vrouwen (Becker 1974). Vrouwen specialiseren zich na het huwelijk nog altijd vaker dan mannen in het huis-houden en zorgtaken en minder in betaalde arbeid. In dat geval zal voor vrouwen, sterker dan voor mannen, de opbrengst van een huwelijk toenemen met de verdien capaciteit van de partner.

Uit verschillende studies blijkt dat getrouwde vrouwen met kinderen minder vaak een baan hebben en lagere lonen dan ongetrouwde kinderloze vrouwen terwijl getrouwde mannen het juist beter doen omdat ze juist meer onder druk staan om te presteren vanwege de zorg voor het gezin (Grossbard-Shechtman & Neuman 1988, Korenmann & Neumark 1991). Daarbij komt dat de verdien capaciteit van de partner niet gegeven is, maar zal samenhangen met relatieve voorkeuren voor zorgtaken en betaalde arbeid. Individuen die een sterke voorkeur hebben voor zorg-taken en minder voor betaalde arbeid hebben wellicht een voorkeur voor een part-ner met een hoge verdien capaciteit, terwijl individuen met een voorkeur voor werk buitenshuis de verdien capaciteit van de partner minder belangrijk zullen vinden. In deze bijdrage zullen de langetermijneffecten van onderwijs opnieuw worden geanalyseerd. Naast individuele kenmerken worden ook kenmerken van de gezins-situatie in de analyse betrokken, zoals burgerlijke staat, het aantal kinderen en de verdien capaciteit van de partner. De centrale vraag is wat deze gezinskenmerken toevoegen aan de eerder uitgevoerde analyse en hoe de gevonden effecten ver-schillen voor mannen en vrouwen.

De data

Voor de analyses zal gebruik worden gemaakt van het databestand Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs 1982 (SLVO/VOCL '82). Het SLVO-cohort is een onderwijscohort dat in het schooljaar 1982/'83 is gestart met een groep van 16 813 leerlingen die in het laatste jaar van het basisonderwijs zaten (Traag et al. 2006). Van deze leerlingen is de schoolloopbaan gevolgd tot het moment dat ze het voltijdonderwijs voor het eerst verlieten. Jaarlijks is vastgesteld in welk leerjaar van welk schooltype de leerlingen zich bevonden. Daarnaast werden in het

eerste onderzoeksjaar (dus op het moment dat de respondenten 12 jaar oud waren) testen afgenomen over de schoolprestaties en non-verbale intelligentie.

Bij de start van het onderzoek is bovendien een schriftelijke vragenlijst afgenomen bij de ouders van de leerlingen om informatie te verzamelen over de sociaal-economische achtergrond van de leerlingen en de attitude van de ouders over de schoolloopbaan van hun kinderen.

De SLVO-data zijn gekoppeld aan gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB).²⁾ Het SSB is een stelsel van koppelbare registers en enquêtes. De SSB-kern bevat demografische gegevens als geslacht, geboortedatum, burgerlijke staat, geboorteland, woonplaats en huishoudensamenstelling, en sociaal-economische gegevens, zoals de arbeidsmarktpositie en het ontvangen van uitkeringen en lonen. De demografische gegevens van de SSB-kern komen voornamelijk uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. Voor informatie over werknemers wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de Verzekerdenadministratie van het UWV, de loonbelastinggegevens van de Belastingdienst en de bedrijfsenquête Werkgelegenheid en Lonen. Van de mensen die een uitkering ontvangen is veel informatie beschikbaar van het UWV, de Belastingdienst en de gemeenten (CBS 2006).

Eerder is al een koppeling gelegd met enkele gegevens uit het SSB voor 2003 (zie Traag et al. 2006). Het ging daarbij voornamelijk om informatie over de arbeidsmarktpositie en het inkomen uit arbeid. Deze informatie is voor de huidige studie geactualiseerd met SSB-data uit 2004. Voorts is aan het SLVO-bestand informatie gekoppeld over de eventuele partner en kinderen in het huishouden. Uitgangspunt is de partnersituatie in 2004. In 2004 had 74 procent van de SLVO-respondenten een partner. Daartoe rekenen we zowel gehuwde partners als samenwonende partners. Zoals gezegd is de verdien capaciteit van de partner een belangrijke verklarende variabele in het model. De verdien capaciteit is niet gelijk aan de feitelijke verdiensten maar aan de verwachte verdiensten. De feitelijke verdiensten zijn afhankelijk van zowel de verdien capaciteit als de specifieke arbeidsmarktkeuzes (het aantal uren werk, het type baan). De verdien capaciteit van de partner zal in belangrijke mate samenhangen met het opleidingsniveau. Helaas is het opleidingsniveau van slechts 30 procent van de partners bekend. Deze gegevens zijn bovendien selectief naar opleidingsniveau. Opleidingsniveaus lager dan hbo zijn vooralsnog sterk ondervertegenwoordigd. (CBS 2006) Daarom is deze variabele niet goed bruikbaar als proxy voor de verdien capaciteit van de partner. Voor dit onderzoek gebruiken we daarom het gestandaardiseerde bruto loon daarvoor. Dit gestandaardiseerde loon is berekend op basis van het fiscaal maandloon en de deeltijdfactor. (Zie de technische toelichting).³⁾

²⁾ De koppeling was mogelijk voor 88 procent van de SLVO-respondenten. Traag et al (2006) laten zien dat de gekoppelde groep representatief is voor de oorspronkelijke steekproef.

³⁾ Voor niet-werkende partners wordt het inkomen uit loon op 0 gezet. In de analyses wordt voor deze groep nog een aparte dummy opgenomen.

Personen die werkzaam zijn als zelfstandigen zijn niet in de analyses betrokken.⁴⁾ Hun arbeids- en gezinssituatie is wezenlijk anders, bovendien is het niet goed mogelijk om de winst uit eigen onderneming te standaardiseren.

Resultaten

Tabel 1 en tabel 2 geven de resultaten van een multinominale regressie over de arbeidsstatus, apart voor mannen en vrouwen. We onderscheiden de volgende statussen: geen betaald werk in loondienst,⁵⁾ deeltijdwerk (80 procent of minder) en de referentiecategorie voltijd werk (meer dan 80 procent). Er zijn twee modellen geschat. In het eerste model zijn uitsluitend persoonskenmerken van de respondent opgenomen, zoals gevolgde opleiding, testresultaten op 12-jarige leeftijd en milieu van herkomst. In het tweede model zijn kenmerken toegevoegd van het huishouden waar de respondent deel van uitmaakt: de burgerlijke staat (gehuwd of niet), de aanwezigheid van kinderen in bepaalde leeftijdscategorieën, de aanwezigheid van een partner met looninkomen en het gestandaardiseerde loon van de partner.

Uit de modelparameters blijkt dat vooral bij vrouwen door de opname van kenmerken van het huishouden de voorspelling van de arbeidsstatus sterk verbeterd wordt: de Nagelkerke R^2 stijgt bij vrouwen van 8 procent naar 35 procent, terwijl het bij mannen slechts toeneemt van 6 procent naar 13 procent. Ook voor de effecten zelf springen vooral de verschillen tussen mannen en vrouwen in het oog.

Kijken we eerst naar de effecten van de persoonskenmerken (schattingen uit model 2).

De sociale status van het gezin van herkomst heeft vooral bij mannen een effect op de arbeidspositie. Mannen uit gezinnen waarvan de kostwinner behoort tot de categorie arbeiders, zelfstandigen zonder personeel of lagere employees werken vaker voltijd dan mannen van wie de ouderlijke kostwinner niet werkt (de referentiecategorie). Bij vrouwen is alleen het verschil tussen niet werkende ouderlijke kostwinners en middelbare employees significant. De kinderen van de laatstgenoemde categorieën zijn minder vaak zonder werk.

Mannen van allochtone afkomst hebben een grotere kans om niet te werken in vergelijking met de categorie voltijdwerkenden, terwijl voor vrouwen geen effect van herkomstgroep gevonden wordt.

Voor zowel mannen als vrouwen verlaagt een hoog opleidingsniveau de kans om geen werk te hebben, al is het effect voor vrouwen sterker dan voor mannen. Bij vrouwen verlaagt een hoog opleidingsniveau bovendien de kans op een deeltijd baan.

⁴⁾ Zowel SLVO-respondenten die werkzaam zijn als zelfstandige als SLVO-respondenten die een partner hebben die werkzaam is als zelfstandige, zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

⁵⁾ In deze analyse is nog geen onderscheid gemaakt tussen werklozen en degenen die niet tot de beroepsbevolking horen. Dat zal in latere analyses wel gebeuren.

Tabel 1

Resultaten van de multinominale logitanalyse van de kans op het hebben van een baan van mannen (referentie is een voltijd baan): logit-effecten (odds ratio's tussen haakjes), 2004

	Model 1		Model 2					
	Geen werk		Deeltijd werk		Geen werk		Deeltijd werk	
Constante	-1,373 ²⁾		-3,255 ²⁾		-1,071 ¹⁾		-3,647 ²⁾	
Hoogst behaalde opleidingsniveau (jaren)	-0,103 ²⁾	(0,902)	-0,009	(0,991)	-0,094 ²⁾	(0,910)	-0,015	(0,985)
Opleidingsrichting								
Algemeen (ref.)								
Landbouw	-0,352	(0,703)	0,398	(1,489)	-0,213	(0,808)	0,448	(1,565)
Techniek	-0,306 ¹⁾	(0,737)	-0,227	(0,797)	-0,211	(0,809)	-0,188	(0,829)
Gezondheidszorg	-0,003	(0,997)	0,603 ¹⁾	(1,827)	0,130	(1,139)	0,616 ¹⁾	(1,851)
Economie	-0,519 ²⁾	(0,595)	-0,458 ¹⁾	(0,633)	-0,480 ¹⁾	(0,619)	-0,429 ¹⁾	(0,651)
Overig	0,316	(1,372)	0,577 ¹⁾	(1,780)	0,370	(1,447)	0,604 ²⁾	(1,830)
Allochtoon Opleidingsniveau ouders (jaren)	0,742 ²⁾	(2,100)	0,315	(1,371)	0,662 ²⁾	(1,938)	0,301	(1,351)
Maatschappelijke positie ouders								
Niet werkzaam (ref.)								
Arbeider	-0,604 ²⁾	(0,547)	-0,275	(0,759)	-0,558 ²⁾	(0,572)	-0,267	(0,766)
Zelfstandig zonder personeel	-0,607 ¹⁾	(0,545)	0,061	(1,063)	-0,627 ¹⁾	(0,534)	0,067	(1,069)
Zelfstandig met personeel	0,005	(1,005)	-0,003	(0,997)	0,009	(1,009)	-0,013	(0,987)
Lagere employee	-0,530 ²⁾	(0,588)	-0,467 ¹⁾	(0,627)	-0,545 ²⁾	(0,580)	-0,479 ¹⁾	(0,620)
Middelbare employee	-0,331	(0,718)	-0,421 ¹⁾	(0,656)	-0,287	(0,751)	-0,419 ¹⁾	(0,658)
Hogere employee	-0,263	(0,769)	-0,326	(0,722)	-0,191	(0,826)	-0,326	(0,722)
Leesgedrag leerling	0,040	(1,041)	-0,017	(0,983)	0,000	(1,000)	-0,020	(0,980)
Onderwijssteunend thuisklimaat	-0,150	(0,861)	-0,190	(0,827)	-0,041	(0,960)	-0,167	(0,846)
Schoolprestaties	0,016	(1,016)	0,138	(1,148)	-0,029	(0,971)	0,107	(1,113)
Non-verbale intelligentie	-0,007 ²⁾	(0,993)	0,000	(1,000)	-0,007 ²⁾	(0,993)	0,001	(1,001)
Schooladvies	0,153 ¹⁾	(1,165)	0,120	(1,127)	0,183 ¹⁾	(1,201)	0,126	(1,135)
Gezinsituatie								
Eén kind tussen 4 en 12					-0,147	(0,863)	0,269	(1,309)
Twee of meer kinderen 4 en 12					-0,013	(0,987)	-0,155	(0,856)
Eén of meer kinderen jonger dan 4 jaar jonger dan 4					-0,422	(0,655)	-0,074	(0,928)
Partner (samenwonend of gehuwd)					-0,270 ²⁾	(0,764)	-0,708 ²⁾	(0,492)
Gehuwd					-0,529 ²⁾	(0,589)	-0,013	(0,987)
Partner heeft inkomen uit arbeid					-0,062	(0,940)	-0,422	(0,656)
Log gestandaardiseerd loon partner					-0,321	(0,725)	0,313	(1,368)
Nagelkerke's R-kwadraat	0,063				0,129			
Aantal personen	5 656				5 656			

¹⁾ Significant op 5%-niveau.

²⁾ Significant op 1%-niveau.

Bron: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs (SLVO) 1982; Sociaal Statistisch Bestand (SSB), Centraal Bureau voor de Statistiek.

Tabel 2

Resultaten van de multinominale logitanalyse van de kans op het hebben van een baan van vrouwen (referentie is een voltijd baan): logit-effecten (odds ratio's tussen haakjes), 2004

	Model 1		Model 2	
	Geen werk	Deeltijdwerk	Geen werk	Deeltijdwerk
Constante	3,397 ²⁾	1,930 ²⁾	1,838 ²⁾	0,802 ¹⁾
Hoogst behaalde opleidingsniveau (jaren)	-0,136 ²⁾ (0,872)	-0,037 ²⁾ (0,963)	-0,130 ²⁾ (0,878)	-0,044 ²⁾ (0,957)
Opleidingsrichting				
Algemeen (ref.)				
Landbouw	-0,035 (0,966)	-0,107 (0,898)	0,174 (1,191)	0,077 (1,080)
Techniek	-0,058 (0,943)	-0,157 (0,854)	-0,050 (0,951)	-0,181 (0,835)
Gezondheidszorg	0,350 ²⁾ (1,419)	0,462 ²⁾ (1,588)	0,120 (1,128)	0,245 ¹⁾ (1,278)
Economie	-0,221 (0,802)	-0,030 (0,971)	-0,238 (0,788)	-0,087 (0,917)
Overig	0,181 (1,198)	0,313 ¹⁾ (1,367)	0,039 (1,040)	0,176 (1,192)
Allochtoon Opleidingsniveau ouders (jaren)	-0,230 (0,794)	-0,195 (0,823)	-0,195 (0,823)	-0,087 (0,917)
	-0,029 (0,971)	-0,014 (0,986)	-0,019 (0,982)	-0,009 (0,991)
Maatschappelijke positie ouders				
Niet werkzaam (ref.)				
Arbeider	-0,031 (0,970)	0,128 (1,136)	-0,156 (0,856)	-0,008 (0,992)
Zelfstandig zonder personeel	-0,142 (0,868)	-0,045 (0,956)	-0,273 (0,761)	-0,199 (0,820)
Zelfstandig met personeel	-0,003 (0,997)	-0,153 (0,859)	-0,140 (0,870)	-0,299 (0,742)
Lagere employee	-0,150 (0,861)	0,087 (1,091)	-0,308 (0,735)	-0,072 (0,931)
Middelbare employee	-0,355 ¹⁾ (0,701)	-0,027 (0,974)	-0,422 ²⁾ (0,656)	-0,080 (0,923)
Hogere employee	-0,178 (0,837)	-0,048 (0,953)	-0,143 (0,866)	0,001 (1,001)
Leesgedrag leerling	0,024 (1,024)	-0,016 (0,984)	0,045 (1,046)	0,006 (1,006)
Onderwijssteunend thuisclimaat	-0,266 (0,767)	-0,004 (0,996)	-0,260 (0,771)	-0,010 (0,990)
Schoolprestaties	-0,128 (0,880)	-0,031 (0,970)	-0,182 (0,834)	-0,063 (0,939)
Non-verbale intelligentie	0,000 (1,000)	0,000 (1,000)	0,001 (1,001)	0,000 (1,000)
Schooladvies	-0,226 ²⁾ (0,797)	-0,135 ²⁾ (0,874)	-0,213 ²⁾ (0,808)	-0,130 ¹⁾ (0,878)
Gezinsituatie				
Eén kind tussen 4 en 12			1,417 ²⁾ (4,123)	1,192 ²⁾ (3,294)
Twee of meer kinderen 4 en 12			2,816 ²⁾ (16,714)	1,994 ²⁾ (7,344)
Eén of meer kinderen jonger dan 4 jaar			1,794 ²⁾ (6,015)	1,652 ²⁾ (5,217)
Partner (samenwonend of gehuwd)			-0,134 (0,874)	0,357 ¹⁾ (1,428)
Gehuwd			0,487 ²⁾ (1,628)	0,233 ²⁾ (1,262)
Partner heeft inkomen uit arbeid			-1,164 ¹⁾ (0,312)	0,407 (1,503)
Log gestandaardiseerd loon partner			0,254 (1,289)	-0,096 (0,908)
Nagelkerke's R-kwadraat	0,083		0,346	
Aantal personen	5 683		5 683	

¹⁾ Significant op 5%-niveau.

²⁾ Significant op 1%-niveau.

Bron: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs (SLVO) 1982; Sociaal Statistisch Bestand (SSB), Centraal Bureau voor de Statistiek.

Een hoge non-verbale intelligentie leidt voor mannen tot een lagere kans om in de categorie geen werk terecht te komen.

Bij zowel mannen als vrouwen is er sprake van een effect van het schooladvies: een hoog schooladvies verlaagt voor vrouwen de kans zowel op het niet-hebben van werk als op het hebben van deeltijdwerk. Mannen met een hoog schooladvies hebben vaker geen betaald werk.

Bij de effecten van de gezinskenmerken zijn de verschillen mogelijk nog groter. Ze bevestigen bovendien traditionele rolpatronen. Gehuwde mannen hebben een lagere kans om geen werk te hebben dan ongehuwde mannen. Gehuwde vrouwen hebben een kleinere kans op werk en een grotere kans op deeltijdwerk.

Bij mannen leidt de aanwezigheid van minstens één kind onder de 4 jaar tot een verhoogde kans op werk. Bij vrouwen echter leidt de aanwezigheid van kinderen (vooral bij meerdere kinderen) tot een verlaagde kans op werk of het hebben van deeltijdwerk.

Voor zowel mannen als vrouwen speelt het feit dat er een partner is een rol bij de eigen kans om werk te hebben. Mannen zonder partner hebben vaker geen werk. Vrouwen met een partner die over een eigen inkomen beschikt hebben juist vaker werk. Omdat economische theorieën eerder het omgekeerde zouden voorspellen (de noodzaak om te gaan werken is groter wanneer er geen partner is en minder groot wanneer de partner al over een inkomen beschikt), wijst dit in de richting van niet-waargenomen heterogeniteit. Er zijn kenmerken van de respondent die zowel de eigen kans op het vinden van werk beïnvloeden, maar ook de kans om een partner te vinden.

Het effect van de aanwezigheid van een partner (met of zonder inkomen) op het hebben van deeltijdwerk verschilt tussen mannen en vrouwen. Mannen met een partner hebben een lagere kans op deeltijdwerk. Bij vrouwen is het omgekeerde effect zichtbaar: de aanwezigheid van een partner leidt tot een verhoogde kans op deeltijdwerk. Dat zou op kunnen wijzen dat voor vrouwen juist het carrièreperspectief verbetert als er geen partner is.

Tabel 3 en tabel 4 geven de resultaten van de loonanalyses apart voor mannen en vrouwen. Er zijn twee modellen geschat, een model met uitsluitend de persoonskenmerken van de respondent, en een model waarin de kenmerken van het huishouden zijn toegevoegd. Dit zijn dezelfde variabelen als in de voorgaande analyse, met uitzondering van het gestandaardiseerde loon van de partner.

Zowel voor mannen als vrouwen leidt opname van de huishoudkenmerken tot een verbetering van de verklaarde variantie met enkele procentpunten. De verbetering van het model is echter minder groot dan bij de voorgaande analyse, wat erop wijst dat kenmerken van partner of kinderen wel de beslissing beïnvloeden om te gaan werken of om in deeltijd te werken, maar dat de feitelijke beloning in het werk

grotendeels bepaald wordt door de eigen kenmerken. Bij de beschrijving van de resultaten baseren we ons op de parameterschattingen uit het tweede model.

Allochtone herkomst heeft geen effect op de beloning. Het milieu van herkomst wel, maar dat effect is verschillend voor mannen en vrouwen. Bij vrouwen verloopt het effect via het opleidingsniveau van de ouders: wanneer het gemiddelde opleidingsniveau van de ouders met één jaar stijgt, stijgt het inkomen met bijna 1 procent.

Tabel 3
Resultaten van de analyse van het (logaritme van het) gestandaardiseerde loon van mannen: ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (gestandaardiseerde effecten tussen haakjes), 2004

	Model 1		Model 2	
Constante	2,179 ²⁾		2,105 ²⁾	
Hoogst behaalde opleidingsniveau (jaren)	0,027 ²⁾	(0,285)	0,027 ²⁾	(0,288)
Opleidingsrichting				
Algemeen (ref.)				
Landbouw	-0,069 ²⁾	(-0,049)	-0,079 ²⁾	(-0,056)
Techniek	-0,012	(-0,018)	-0,018	(-0,026)
Gezondheidszorg	-0,054	(-0,025)	-0,062 ¹⁾	(-0,029)
Economie	0,002	(0,002)	-0,002	(-0,002)
Overig	-0,106 ²⁾	(-0,075)	-0,109 ²⁾	(-0,077)
Allochtoon	-0,009	(-0,008)	-0,004	(-0,004)
Opleidingsniveau ouders (jaren)	-0,001	(-0,012)	0,000	(-0,005)
Maatschappelijke positie ouders				
Niet werkzaam (ref.)				
Arbeider	0,008	(0,011)	0,005	(0,007)
Zelfstandig zonder personeel	0,008	(0,006)	0,009	(0,006)
Zelfstandig met personeel	0,123 ²⁾	(0,073)	0,122 ²⁾	(0,072)
Lagere employee	0,034 ¹⁾	(0,034)	0,034 ¹⁾	(0,034)
Middelbare employee	0,055 ²⁾	(0,065)	0,052 ²⁾	(0,062)
Hogere employee	0,131 ²⁾	(0,127)	0,127 ²⁾	(0,124)
Leesgedrag leerling	-0,011 ¹⁾	(-0,033)	-0,009 ¹⁾	(-0,027)
Onderwijssteunend thuis klimaat	0,011	(0,009)	0,006	(0,005)
Schoolprestaties	0,038	(0,034)	0,043 ¹⁾	(0,038)
Non-verbale intelligentie	0,000	(0,013)	0,000	(0,009)
Schooladvies	0,036 ²⁾	(0,117)	0,036 ²⁾	(0,116)
Gezinssituatie				
Eén kind tussen 4 en 12			0,005	(0,005)
Twee of meer kinderen 4 en 12			0,020	(0,016)
Eén of meer kinderen jonger dan 4 jaar			0,021 ¹⁾	(0,031)
Partner (samenwonend of gehuwd)			0,063 ²⁾	(0,084)
Gehuwd			0,042 ²⁾	(0,064)
Partner heeft inkomen uit arbeid			-0,013	(-0,019)
Aangepaste R-kwadraat	0,184		0,205	
Aantal personen	5 112		5 112	

¹⁾ Significant op 5%-niveau.

²⁾ Significant op 1%-niveau.

Bron: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs (SLVO) 1982; Sociaal Statistisch Bestand (SSB), Centraal Bureau voor de Statistiek.

Bij mannen verloopt het effect via de sociale status van de ouderlijke kostwinner. Wanneer de ouderlijke kostwinner zelfstandige is met personeel of employee, dan is het inkomen 3 tot 12 procent hoger dan in het geval de ouderlijke kostwinner geen werk had.

Het feit dat bij vrouwen het cultureel kapitaal in het gezin van herkomst belangrijker is voor het eigen inkomen dan het economische kapitaal wordt weerspiegeld in het

Tabel 4
Resultaten van de analyse van het (logaritme van het) gestandaardiseerde loon van vrouwen: ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (gestandaardiseerde effecten tussen haakjes), 2004

	Model 1		Model 2	
Constance	1,678 ²⁾		1,807 ²⁾	
Hoogst behaalde opleidingsniveau (jaren)	0,035 ²⁾	(0,284)	0,032 ²⁾	(0,258)
Opleidingsrichting				
Algemeen (ref.)				
Landbouw	-0,083 ¹⁾	(-0,031)	-0,095 ¹⁾	(-0,036)
Techniek	-0,064 ¹⁾	(-0,037)	-0,066 ²⁾	(-0,038)
Gezondheidszorg	-0,095 ²⁾	(-0,103)	-0,075 ²⁾	(-0,082)
Economie	-0,036 ¹⁾	(-0,035)	-0,038 ¹⁾	(-0,037)
Overig	-0,122 ²⁾	(-0,091)	-0,108 ²⁾	(-0,080)
Allochtoon	-0,011	(-0,008)	-0,013	(-0,009)
Opleidingsniveau ouders (jaren)	0,008 ²⁾	(0,069)	0,007 ²⁾	(0,060)
Maatschappelijke positie ouders				
Niet werkzaam (ref.)				
Arbeider	0,015	(0,017)	0,016	(0,019)
Zelfstandig zonder personeel	0,035	(0,020)	0,027	(0,016)
Zelfstandig met personeel	0,002	(0,001)	0,000	(0,000)
Lagere employee	0,008	(0,006)	0,012	(0,010)
Middelbare employee	0,029	(0,029)	0,025	(0,025)
Hogere employee	0,053 ¹⁾	(0,043)	0,044	(0,036)
Leesgedrag leerling	-0,008	(-0,017)	-0,008	(-0,017)
Onderwijssteunend thuislimaat	0,050 ¹⁾	(0,035)	0,047 ¹⁾	(0,033)
Schoolprestaties	0,100 ²⁾	(0,069)	0,101 ²⁾	(0,070)
Non-verbale intelligentie	0,000	(0,000)	0,000	(-0,002)
Schooladvies	0,051 ²⁾	(0,129)	0,048 ²⁾	(0,122)
Gezinsituatie				
Eén kind tussen 4 en 12			-0,138 ²⁾	(-0,142)
Twee of meer kinderen 4 en 12			-0,171 ²⁾	(-0,131)
Eén of meer kinderen jonger dan 4 jaar			-0,014	(-0,017)
Partner (samenwonend of gehuwd)			0,019	(0,019)
Gehuwd			-0,010	(-0,012)
Partner heeft inkomen uit arbeid			-0,016	(-0,018)
Aangepaste R-kwadraat	0,184		0,214	
Aantal personen	4 488		4 488	

¹⁾ Significant op 5%-niveau.

²⁾ Significant op 1%-niveau.

Bron: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs (SLVO) 1982; Sociaal Statistisch Bestand (SSB), Centraal Bureau voor de Statistiek.

effect van het onderwijsondersteunend thuisklimaat. Wanneer de ouders een sterke betrokkenheid tonen bij wat zich op school afspeelt, heeft dat een positief effect op het latere inkomen.

Bij zowel mannen als vrouwen heeft het hoogst bereikte opleidingsniveau een belangrijk effect op het inkomen. Elk jaar extra onderwijs levert een inkomensverbetering op tussen de 2,5 en 3 procent.

Bij zowel mannen als vrouwen hebben de resultaten op de toetsen die zijn afgenomen op 12-jarige leeftijd en ook het schooladvies van de lagere school nog een direct effect op het inkomen. Eerdere analyses lieten al zien dat het hoogst bereikte opleidingsniveau slechts gedeeltelijk verklaard kan worden op grond van de prestaties die zijn gemeten op 12-jarige leeftijd (zie Traag et al. 2006). De hier gevonden effecten van schoolprestaties op 12-jarige leeftijd op het arbeidsmarktsucces is na controle voor het hoogst behaalde opleidingsniveau en kan geïnterpreteerd worden als een beloning voor talent dat zich niet vertaald heeft in een hoog opleidingsniveau. Een verhoging van het schooladvies van bijvoorbeeld mavo naar havo leidt tot een extra inkomen van 3 tot 4 procent. Een maximale score op de cito-toets in plaats van een minimale leidt tot een inkomensstijging van 4 tot 10 procent. In alle gevallen zijn de effecten voor vrouwen iets sterker dan voor mannen.

Het leesgedrag van de respondent heeft bij mannen een licht negatief effect op de beloning. Hoe meer de respondent in de vroege jeugd (volgens de ouders) heeft gelezen, des te lager is de latere beloning.

Net als in de voorgaande analyse zijn de effecten van het huishouden weer verschillend voor mannen en vrouwen:

Bij mannen leidt het huwelijk tot een inkomensstijging van ruim 4 procent. Ook hier is waarschijnlijk sprake van niet-waargenomen heterogeniteit: er zijn kenmerken van mannen die hen succesvol maken op zowel de arbeidsmarkt als de huwelijksmarkt. Bij vrouwen is van een dergelijk effect geen sprake.

Bij mannen heeft het hebben van kinderen jonger dan 4 jaar een licht positief effect op het inkomen van 2 procent. Bij vrouwen echter heeft de aanwezigheid van kinderen een sterk negatief effect op het inkomen. De inkomensderving voor vrouwen is 14 procent als er één kind is in de basisschoolleeftijd (4–12 jaar) en 17 procent als er meer kinderen zijn van deze leeftijd. Het hebben van zeer jonge kinderen (jonger dan 4 jaar) heeft voor vrouwen geen effect op de beloning. Dit suggereert dat de negatieve effecten zich vooral manifesteren als een loopbaanffect ná het verkrijgen van kinderen.

Conclusies

De analyses laten een aantal interessante bevindingen zien. Het blijkt dat voor vrouwen de beslissing om te gaan werken of in deeltijd te werken sterk beïnvloed wordt door de aanwezigheid van een partner en kinderen. De feitelijke beloning wordt in eerste instantie bepaald door de eigen persoonskenmerken. Er is echter wel sprake

van een negatief loopbaanefect van het hebben van kinderen: vrouwen met kinderen in de basisschoolleeftijd verdienen minder dan vrouwen met jongere kinderen en vrouwen zonder kinderen. Voor vrouwen geldt voorts sterker dan voor mannen dat het arbeidsmarktsucces meer door het eigen menselijk kapitaal wordt bepaald of door het culturele kapitaal van het ouderlijk gezin. Dit geldt zowel voor de kans om (voltijd) te werken als voor de beloning in de functie op 34-jarige leeftijd. Onderwijs lijkt daarmee voor vrouwen een investering te zijn die later moet worden terugverdiend door voltijd te gaan werken. De aanzienlijke voorsprong die vrouwen inmiddels hebben bereikt in onderwijsdeelname, zal in de toekomst een positief effect hebben op de arbeidsmarktdeelname van vrouwen.

Verder blijkt dat de sociale status van de ouder, naast een indirect effect via de schoolloopbaan, ook een direct effect heeft op het latere arbeidsmarktsucces van de kinderen. Vooral bij mannen is een duidelijk effect zichtbaar op de beloning. Het suggereert dat bij mannen overerving van economische positie of de rol van sociale hulpbronnen bijna net zo belangrijk is als het opleidingsniveau.

Er gaat tijdens de schoolcarrière nogal wat talent verloren. Leerlingen die op grond van toetsresultaten aan het begin van het voortgezet onderwijs of prestaties op de basisschool, zoals weerspiegeld in het schooladvies, een hoog eindniveau zouden moeten halen, weten dit niet altijd te bereiken. Op de arbeidsmarkt blijkt dit talent alsnog verzilverd te kunnen worden. Dit kan gezien worden als een aanwijzing dat op de arbeidsmarkt beloning eerder plaatsvindt op basis van feitelijk verworven of aanwezige competenties, zoals de theorie van het menselijk kapitaal dit formuleert (Becker 1964), dan op basis van verworven diploma's, wat de theorie van *credentials* aangeeft (Collins 1979).

Ten slotte blijkt dat de loopbanen op de arbeidsmarkt en de huwelijksmarkt nauw verweven zijn. Sommige mensen hebben kenmerken die ervoor zorgen dat zij minder vaak werk hebben of een lagere beloning, maar die er tevens toe leiden dat zij geen partner hebben. Dit geldt vooral voor mannen. De afwezigheid van een partner brengt vrouwen ertoe dat zij eerder voltijd gaan werken.

Literatuur

Becker, G.S. (1964). Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis With Special Reference to Education. New York, Columbia University Press.

Becker, G. (1974). 'A theory of marriage, part II', *Journal of Political Economy*, 82, S11-S26.

CBS (2006). Sociale samenhang in beeld, het SSB nu en straks, symposium 2005.

Collins, R. (1979). *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification*. New York. Academic Press.

Grossbard-Shechtman, S.A. & S. Neuman (1988). 'Women's Labor Supply and marital choice'. The journal of political economy, 96 (6), 1294-1302.

Korenmann, Sanders, & David Neumark (1991). "Does Marriage Really Make Men More Productive?" Journal of Human Resources 26(2), 282-307.

Ooms, I., E. Eggink, & E. van Gameren. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Traag, T. J. van der Valk, R. van der Velden, & R. de Vries (2006). 'Dertigers op de arbeidsmarkt', ROA-R-2006/2.

Velden, R.K.W. van der & M.S.M. van Smoorenburg (1999). Over scholing en beloning. Het effect van verschillende meetmethoden. In: Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, jaargang 15, nr. 2, pp. 111-123.

Bijlage

In deze bijlage wordt per variabele besproken hoe de variabelen zijn geoperationaliseerd.

1. Hoogst bereikte opleidingsniveau

Het hoogst bereikte opleidingsniveau is gemeten aan de hand van het aantal benodigde jaren scholing om dit niveau te bereiken. Uitgangspunt voor deze berekening is de leerweg die loopt via de beroepsopleidingen (Van der Velden & Van Smoorenburg, 1999). De volgende waarden zijn toegekend: 6 jaren (bo), 10 jaren (lbo), 11 jaren (mavo), 12 jaren (kmbo), 13 jaren (havo), 14 jaren (mbo), 15 jaren (vwo), 17 jaren (hbo) en 19 jaren (wo).

2. Opleidingsrichting

De opleidingsrichting van het hoogst bereikte opleidingsniveau is ingedeeld in zes categorieën, te weten: 1) algemeen, 2) landbouw, 3) techniek, 4) economie 5) gezondheidszorg en 6) overig. Degenen die basisonderwijs, mavo, havo of vwo als hoogst behaalde opleiding hebben behaald, worden gerekend tot de categorie 'algemeen'. De opleidingsrichting is als dummy variabele in de analyse opgenomen met de waarde 1 als hoogst behaalde opleiding in de betreffende richting valt en de waarde 0 indien dit niet het geval is.

3. Allochtoon

Een allochtoon is ofwel iemand die in het buitenland is geboren of iemand van wie een van beide ouders in het buitenland is geboren. Landen die als buitenland wor-

den aangemerkt, staan vermeld in de Wet Stimulering Arbeidsdeelname Minderheden (SAMEN). De herkomst is als dummy-variabele in de analyse opgenomen met de waarde 1 als iemand allochtoon is en de waarde 0 indien dit niet het geval is.

4. *Schoolprestaties*

Schoolprestaties zijn gebaseerd op de totaalscore op drie toetsen, te weten Nederlands, rekenen en informatieverwerking, die met behulp van een door het cito samengestelde versie van de Entreetoets halverwege het laatste jaar van het basisonderwijs zijn afgenomen. De toetsen omvatten ieder 20 *multiple-choice*vragen. De totaalscore is uitgedrukt op een schaal lopend van 0 tot en met 1.

5. *Non-verbale intelligentie*

Non-verbale intelligentie is vastgesteld door een tweetal toetsen, die beiden in het laatste jaar van het basisonderwijs zijn afgenomen. De eerste subtest (PSB-3) meet het redeneervermogen; de tweede subtest (PSB-8) het abstractievermogen. Beide subtesten bestaan uit 40 items. Van beide subtesten is het aantal correcte items gesommeerd. Deze somscore is vervolgens getransformeerd naar een schaal met een minimale waarde van 0 en een maximale waarde van 1.

6. *Schooladvies*

Het schooladvies is gebaseerd op het advies dat de leerling van de basisschool heeft gekregen met betrekking tot de doorstroom naar het voortgezet onderwijs. Dit advies bestaat uit acht opleidingscategorieën, variërend van buo/ibo tot en met vwo. Deze zijn gecodeerd volgens de leerjarenladder: buo/ibo=5, lbo/vbo=6, mavo/middenschool=7, havo=8, vwo=9. Leerlingen met een gemengd advies hebben een gemiddelde waarde gekregen.

7. *Opleidingsniveau ouders*

Informatie over het opleidingsniveau van de ouders is verzameld via de ouder-vragenlijst die in het laatste jaar van het basisonderwijs bij de ouders is afgenomen. Het bepalen van het opleidingsniveau van de ouders heeft plaatsgevonden op basis van de niveau-indeling van de Standaard Onderwijsindeling 1978 (SOI '78). Daarbij is uitgegaan van het gemiddelde opleidingsniveau van (een van) beide ouders. De verschillende niveaus zijn vervolgens omgerekend naar het gemiddelde aantal jaren nominale scholing. Dit levert de volgende waarden op: 6 jaren (lager onderwijs), 10 jaren (voortgezet onderwijs, lagere trap), 14 jaren (voortgezet onderwijs, hogere trap), 17 jaren (hoger onderwijs, eerste fase) en 19 jaren (hoger onderwijs, tweede fase).

8. *Maatschappelijke positie ouders*

De maatschappelijke positie van de ouders is eveneens verzameld via de ouder-vragenlijst en is gebaseerd op informatie over de werkzaamheid en het beroep van de hoofdkostwinner van het gezin. De volgende categorieën zijn onderscheiden:

1) niet werkzaam, 2) arbeider, 3) zelfstandige zonder personeel, 4) zelfstandige met personeel, 5) lagere employee, 6) middelbare employee en 7) hogere employee. De maatschappelijke categorie is als dummy variabele in de analyse opgenomen met de waarde 1 als de ouders tot de betreffende categorie gerekend kunnen worden en de waarde 0 als dit niet het geval is.

9. *Leesgedrag*

Het leesgedrag van de leerling is ook verzameld via de oudervragenlijst. Aan de ouders is gevraagd hoeveel tijd de leerling gemiddeld per week leest als het gaat om boeken en kranten. Er worden vijf categorieën onderscheiden: 1) bijna nooit, 2) minder dan twee uren, 3) twee tot vijf uren, 4) vijf tot tien uren en 5) meer dan tien uren.

10. *Onderwijsondersteunend thuis klimaat*

Het onderwijsondersteunend thuis klimaat is gebaseerd op vragen aan beide ouders over het hebben van gesprekken over school, het hebben van gesprekken over prestaties en het geven van complimenten over schoolprestaties. Deze vragen zijn gesteld in de oudervragenlijst. Deze items zijn samengevoegd tot een schaal met een Cronbach's alpha van 0,61. De minimale waarde van deze schaal is 0; de maximale 1.

11. *Gezinssituatie*

Informatie over partners, burgerlijke staat en gezinssamenstelling is afkomstig uit het SSB. Voor het aantal kinderen en het hebben van een partner met of zonder inkomen zijn steeds dummy variabelen in de analyse opgenomen met de waarde 1 als iemand tot de betreffende categorie gerekend kan worden en de waarde 0 als dit niet het geval is.

12. *Positie in de werkkring*

De kans op werk is gebaseerd op informatie uit het SSB voor 2004. Het gaat steeds om werk in loondienst. Zelfstandigen zijn buiten beschouwing gelaten. Er worden drie categorieën onderscheiden, geen werk in loondienst, deeltijdwerk in loondienst en voltijd werk in loondienst. Het onderscheid tussen voltijd en deeltijd is gebaseerd op de deeltijdfactor. Een deeltijdfactor hoger dan 0,8 geldt als voltijd, lager dan 0,8 als deeltijd. De deeltijdfactor is afkomstig uit de Enquête Werkgelegenheid en Lonen (40 procent van de banen) of de Verzekerenadministratie Werknemers (20 procent van de banen).

Van de overige banen wordt de deeltijdfactor bepaald door middel van imputatie. Kenmerken die worden meegenomen in de imputatieklassen zijn geslacht, leeftijd, arbeidsrelatie (vast/flexibel), economische activiteit, aantal sociale verzekeringsdagen en dagloon. Om na te gaan in hoeverre de resultaten door de imputatie worden beïnvloed zijn alle analyses ook nog eens uitgevoerd met alleen respondenten waarvan de deeltijdfactor bekend is. De resultaten wijken voor deze groep niet significant af.

13. Gestandaardiseerde loon

Het gestandaardiseerde loon is gebaseerd op het gemiddeld fiscaal maandloon in september 2004. Dit loon is gestandaardiseerd op basis van de deeltijdfactor. Omdat in het fiscaal maandloon loon uit overwerk is opgenomen terwijl het aantal uren dat men heeft overgewerkt niet is meegenomen in de deeltijdfactor is de standaardisatie niet volledig. Het gestandaardiseerde loon kan worden geïnterpreteerd als een proxy voor het bruto uurloon.

Tabel 5
Statistische beschrijving van de gebruikte variabelen (exclusief zelfstandigen)

	Mannen		Vrouwen	
	Gemiddelde	Standaard deviatie	Gemiddelde	Standaard deviatie
Hoogst behaalde opleidingsniveau (jaren)	12,65	3,55	12,97	3,32
Opleidingsrichting				
Algemeen	0,30	0,46	0,37	0,48
Landbouw	0,06	0,24	0,02	0,15
Techniek	0,38	0,48	0,06	0,23
Gezondheidszorg	0,02	0,15	0,26	0,44
Economie	0,18	0,38	0,19	0,39
Overig	0,06	0,23	0,10	0,30
Allochtoon	0,08	0,28	0,09	0,28
Opleidingsniveau ouders (jaren)	9,79	3,25	9,90	3,31
Maatschappelijke positie ouders				
Niet werkzaam	0,13	0,34	0,14	0,35
Arbeider	0,35	0,48	0,30	0,46
Zelfstandig zonder personeel	0,06	0,23	0,06	0,23
Zelfstandig met personeel	0,04	0,19	0,04	0,20
Lagere employee	0,12	0,33	0,13	0,34
Middelbare employee	0,18	0,39	0,20	0,40
Hogere employee	0,12	0,32	0,12	0,33
Leesgedrag leerling	2,92	0,95	3,18	0,89
Onderwijssteunend thuis klimaat	0,51	0,28	0,49	0,28
Schoolprestaties	0,52	0,29	0,51	0,28
Non-verbale intelligentie	49,36	23,68	52,13	23,43
Schooladvies	7,14	1,07	7,34	1,01
Gezinssituatie				
Eén kind tussen 4 en 12	0,15	0,36	0,22	0,41
Twee of meer kinderen 4 en 12	0,08	0,27	0,11	0,32
Eén of meer kinderen jonger dan 4 jaar	0,40	0,49	0,45	0,50
Partner (samenwonend of gehuwd)	0,26	0,44	0,23	0,42
Gehuwd	0,48	0,50	0,54	0,50
Partner heeft inkomen uit arbeid	0,56	0,50	0,69	0,46
Log gestandaardiseerd loon partner	1,45	1,33	1,99	1,36
Positie in de werkkring				
Geen betaald werk	0,00	0,07	0,00	0,07
Deeltijdbaan	0,08	0,27	0,59	0,49
Voltijdbaan	0,92	0,27	0,40	0,49
Log gestandaardiseerd loon	2,79	0,36	2,61	0,42

Bron: Schoolloopbaan en herkomst van leerlingen bij het voortgezet onderwijs (SLVO) 1982; Sociaal Statistisch Bestand (SSB), Centraal Bureau voor de Statistiek.